

УДК 330.111.4

Носик О.М.

кандидат економічних наук, доцент
Національного фармацевтичного університету**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ**

На основі структурно-функціонального аналізу змісту людського капіталу розкрито його головні форми, види та функції. Обґрунтовано необхідність розділення форм людського капіталу на базові: капітали здоров'я, освітній, професійного навчання, культурний, забезпечення інформацією, мобільності, родинного виховання і похідні: інтелектуальний, трудовий, організаційно-підприємницький, соціальний капітали людини. Систематизовано види людського капіталу. Визначено власні функції людського капіталу індивіда і вмінені функції корпоративного і національного людських капіталів.

Ключові слова: людський капітал, базові і похідні форми людського капіталу, види людського капіталу, власні і вмінені функції людського капіталу

Носик Е.Н. СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

На основе структурно-функционального анализа содержания человеческого капитала раскрыты его основные формы, виды и функции. Обоснована необходимость разделения форм человеческого капитала на базовые: капиталы здоровья, образовательный, профессионального обучения, культурный, обеспечения информацией, мобильности, семейного воспитания и производные: интеллектуальный, трудовой, организационно-предпринимательский, социальный капиталы человека. Систематизированы виды человеческого капитала. Определены собственные функции человеческого капитала индивида и вмененные функции корпоративного и национального человеческих капиталов.

Ключевые слова: человеческий капитал, базовые и производные формы человеческого капитала, виды человеческого капитала, собственные и вмененные функции человеческого капитала

Nosik O.M. STRUCTURE AND FUNCTIONAL FEATURES OF HUMAN CAPITAL

Using structural and functional analysis of a sense of human capital, the main forms, types, and functions of human capital are presented. It is substantiated the necessity of division of the forms of human capital into the basic forms (health capital, educational capital, professional educational capital, cultural capital, capital of information support, capital of mobility and family education) and the derivative forms (intellectual, labor, organizational and entrepreneurship, and social capital). The types of human capital are systematized. The own functions of human capital of an individual and the imputed functions of corporate and national human capitals are determined.

Keywords: human capital, basic and derivative forms of human capital, types of human capital, own and imputed functions of human capital.

Постановка проблеми. Людський капітал є системним соціально-економічним явищем, якому притаманні певна структура як сукупність його складових елементів та відносин між ними, їх взаємозв'язків та функціональне призначення (роль) як цілого, так і його складових. Структурно-функціональний аналіз людського капіталу, спрямований на визначення та характеристику його головних форм, видів та функцій, є важливим напрямом розкриття його багатогранного та багаторівневого змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасний період обґрунтуванню сутності, структури, видів людського капіталу присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних фахівців з економічної теорії, соціології, менеджменту. Форми та види людського капіталу розкривають праці А. Андриянної, П. Бурдье, Б. Буркинський, В. Горячук, А. Добриніна, С. Дятлова, Р. Капелюшнікова, Ю. Корчагіна, Ю. Колосова, Е. Олексієвої, Г. Рожкова, І. Розмаїнського, Е. Романовської, Е. Циренової та ін. Функції людського капіталу досліджують А. Артем'єв, Л. Борисенкова, Н. Корольова, І. Лазарева, Е. Лобачова, Л. Ревуцька, О. Святодух.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика людського капіталу як цілісної системи, яка інтегрує складові елементи (форми) і відносини між ними та виконує певні функції на індивідуальному, корпоративному, національному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формами людського капіталу є його взаємопов'язані структурні елементи (складові), виокремлення яких базується на визначенні та застосуванні певних критеріїв структурування його змісту. У сучасний період найпоширенішими підходами до

визначення форм людського капіталу індивіда як взаємопов'язаних елементів його структури є інвестиційний і ресурсний.

Інвестиції у людський капітал слід розділяти на *прямі* інвестиції безпосередньо у людину, у якій втілюється людський капітал і *непрямі, або опосередковані інвестиції у людину*, здійснення яких створює умови для формування, накопичення, підвищення якості та ефективного використання людського капіталу індивіда. Це *інституційно-соціальні* інвестиції у суспільні інститути, що забезпечують накопичення, реалізацію та розвиток людини, формують середовище функціонування та відтворення людського капіталу.

За критерієм прямих інвестицій у людину, її ресурси (активи) можна виокремити такі форми людського капіталу індивіда, як: капітал здоров'я, освітній, професійного навчання, інтелектуальний, «trainability» (англ. – навченість) [1], трудовий, інформаційний, організаційно-підприємницький, культурний, соціальний, капітали мобільності і родинного виховання.

За критерієм інституційно-соціальних інвестицій у людський розвиток виокремлюються соціальні капітали суспільства та індивіда. По-перше, ці інвестиції формують соціальний капітал суспільства як «інституційне середовище – сукупність діючих формальних і неформальних норм (правил) та організацій, які дозволяють соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для вирішення своїх спільних економічних (на основі ефективного використання ресурсів) і соціальних (на основі соціальної справедливості) завдань» [2, с. 69]. По-друге, на рівні особистості інституційно-соціальні (непрямі) інвестиції у людину, створюючи інституційне серед-

овище її життєдіяльності, є чинником формування такої складової людського капіталу, як соціальний капітал індивіда.

Треба підкреслити, що серед зазначених форм людського капіталу слід виділяти *базові*, тобто ті, які є джерелом і основою інших форм, і похідні (комплексні), що визначаються базовими формами, певним чином їх узагальнюють, інтегрують. На нашу думку, *базовими формами людського капіталу* є капітал здоров'я, освітній капітал, капітал професійного навчання, культурний капітал, капітали забезпечення інформацією, мобільності та родинного виховання. Саме на їх основі формуються *похідні (комплексні) форми людського капіталу*: інтелектуальний, трудовий, організаційно-підприємницький, соціальний капітали. Вважаємо, що по відношенню до всіх базових форм людського капіталу можна використовувати висловлення А. Андриянної про капітал здоров'я, який, на її думку, є ядром людського капіталу: «Тільки після його формування навколо нього надбудовуються інші складові людського капіталу. Він як би тримає всю цю «надбудову» з соціально-економічних та соціально-психологічних елементів. Тому погіршення або поліпшення стану здоров'я людини буде негайно відобразитися на всій «надбудовній» структурі людського капіталу, впливаючи на якість його активів» [3]. Базові форми людського капіталу складають його ядро, яке забезпечує певний рівень формування, накопичення та використання похідних (комплексних) форм і людського капіталу як інтегративної цілісності його складових.

За критеріями об'єкта прямої інвестиції і виду ресурсу людини визначається зміст похідної (комплексної) форми людського капіталу у вузькому розумінні, а за критерієм результуючої різноманітних інвестицій у людину – у широкому розумінні. Відповідно до такого підходу:

– *інтелектуальний капітал у вузькому розумінні* – це сукупність розумових здібностей людини, які створюються інвестиціями у її інтелектуальний розвиток, формують її інтелектуальні ресурси та забезпечують продуктивну інтелектуальну діяльність і отримання доходу від неї. Інтелектуальний капітал у широкому розумінні – це похідна (комплексна) форма людського капіталу, рівень відтворення якої є результуючою впливу базових форм на інтелектуальні ресурси, характеристики та інтелектуальний розвиток людини;

– *трудоий капітал у вузькому розумінні* є сукупністю здатностей людини до продуктивної праці, що забезпечує зростання вартості та отримання доходу. У цьому випадку об'єктом прямих інвестицій у людину є її трудові навички, вміння, що складають її трудові ресурси (активи). У широкому розумінні формування трудового капіталу безпосередньо пов'язано з інвестиціями у всі базові форми людського капіталу;

– *організаційно-підприємницький капітал* – це підприємницькі здібності людини, що формуються на базі інвестицій у її бізнес-освіту, родинне виховання у процесі ведення сімейного бізнесу, культуру підприємницької діяльності та є джерелом доходів. Як пише Ю. Корчагін, підприємницька здатність – найважливіша складова людського капіталу як інтенсивного фактора розвитку. І в сучасній економіці людський капітал замінив у якості четвертого фактора виробництва, а точніше зростання і розвитку підприємницьку здатність, поглинувши її як свою важливу складову [4].

– *соціальний капітал* за визначенням французького соціолога і філософа П. Бурдьє «являє со-

бою сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкої мережею (durable networks) більш або менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – іншими словами, з членством у групі [5]. Ядро соціального капіталу людини складає довіра. На думку Е. Романовської і Ю. Колосової, соціальний капітал – це сукупність відносин, які пов'язані з очікуваням того, що інші учасники будуть виконувати свої зобов'язання без застосування санкцій. Ця одночасна концентрація очікувань та зобов'язань виражається узагальнюючим поняттям довіри [6]. Ознакою соціального капіталу як похідної (комплексної) форми людського капіталу індивіда є його визначеність як базовими формами (джерелом яких є прями інвестиції у людину), так і інституційно-соціальними (непрямими) інвестиціями у людський розвиток.

Людський капітал має різноманітні види, визначення яких базується на певних критеріях, вибір яких обумовлено багатьма чинниками: рівень дослідження – мікро- чи макроекономічний; сфери використання – виробництво, споживання; джерела формування – загальні, спеціальні тощо. В сучасній науковій літературі, присвяченій дослідженню людського капіталу як системного соціально-економічного явища, наведено багато різних та у певних випадках суперечливих класифікацій його видів залежно від обраних авторами критеріїв. Треба вказати, що, по-перше, доцільним є виокремити видів людського капіталу за критерієм сфери його застосування:

– *людський капітал виробництва* як сукупність здібностей, навичок та вмінь людини, що забезпечують зростання вартості і доходу в процесі суспільного виробництва;

– *людський капітал споживання* – сукупність здібностей людини, вмінь та навичок, що забезпечують максимізацію корисності;

– *людський капітал інноваційної діяльності* як сукупність здібностей, навичок та вмінь людини створювати та впроваджувати інновації.

По-друге, використання критерію суспільної доцільності [7; 8], на базі якого розрізняють а) *позитивний людський капітал*, який забезпечує корисну віддачу від інвестицій суспільства у людину, якість її життя, освіти, науки, охорону здоров'я, поширення інформації тощо; б) *негативний людський капітал*, який не забезпечує будь-якої корисної віддачі від інвестицій у людський розвиток, є некоректним, оскільки людський капітал як запас створюється інвестиціями, які на момент їх здійснення дуже часто неможливо розділити на суспільно необхідні та шкідливі, оскільки віддача від них буде отримана у майбутньому і вона може бути як соціально позитивною, так і негативною. Наприклад, особи, що здійснюють економічні злочини, можуть мати вищу освіту як і законотрухняні громадяни. Отже, з точки зору авторів монографії, інвестиції у освіту майбутніх злочинців були для суспільства недоцільними. Дійсно, але це виявилось тільки після їх здійснення. Стосовно капіталу здоров'я, то, як справедливо вважає І. Розмаїнський, його динаміка майже не залежить від раціонального зіставлення майбутніх вигід і витрат, оскільки при прийнятті рішень про вкладення в здоров'я вони не відомі, а визначаються в основному ступенем «життєрадісності», особливостями орієнтації на середню думку, звичками, соціальними нормами і правилами [9]. Отже, інвестиції у людину на момент їх здійснення є джерелом її людського капіталу, а їх соціальну доцільність чи шкідливість можна оцінити тільки після використання

його власником як ресурсу досягнення певних цілей, у тому числі і протиправних. По-третє, деякі науковці, визначаючи види людського капіталу, застосовують критерій ступеня ліквідності його складових. На цій основі розрізняють види людського капіталу, які можуть або не можуть відчужуватися від людської особистості. До *невідчужуваних* видів людського капіталу (*неліквідного людського капіталу*) Г. Рожков, О. Олексієва відносять капітали здоров'я (біофізичний), культурно-моральний, трудовий капітал, інтелектуальний, організаційно-підприємницький капітали; до відчужуваних (*ліквідного людського капіталу*) – соціальний, клієнтський (бренд-капітал), структурний, організаційний капітали [10; 11]. На нашу думку, класифікація видів людського капіталу, що розглядається, має недоліки та суперечності. Так, на рівні фірми, за Л. Едвінссоном, який заклав основи управління інтелектуальним капіталом організації, специфічний людський капітал її працівників і структурний капітал є складовими інтелекту-

ального капіталу, а вже його елементами є капітали організаційний і клієнтський. Крім того, на нашу думку, окремі складові інтелектуального капіталу людини і фірми можуть бути ліквідними (відчужуваним) – це права інтелектуальної власності (наприклад, патенти) та кодифіковані знання (доповіді, креслення, лекції, розробки та ін.).

Особливості людського капіталу, його визначальне місце та провідна роль в економіці знань концентровано відображає система його функцій. У сучасний період в економічних наукових джерелах функції людського капіталу не отримали ще комплексного розгляду, обґрунтування та систематизації, відсутнім також є єдиний підхід до визначення їх видів [12-16]. На нашу думку, розглядаючи роль людського капіталу у соціально-економічному розвитку як цілісну систему його функцій, треба, по-перше, визначити її рівні – функції людського капіталу індивіда (індивідуальний рівень), фірми (корпоративний рівень), суспільства (національний рівень); по-

Таблиця 1

Класифікація функцій людського капіталу

Функції людського капіталу			
Власні		Вмінні	
Функція	Зміст функції	Функція	Зміст функції
1. Індивідуальний рівень			
Ресурсна	Базовий ресурс людини, а саме її: а) складної (інтелектуальної) праці, яка потребує підготовки, навчання, творчого підходу, новачій та продукує інтелектуальний (знаннемісткий) продукт; б) інноваційної діяльності, спрямованої на розробку та впровадження інновацій, у тому числі і інноваційного підприємництва;		На індивідуальному рівні власні функції людського капіталу є і його вміненіми функціями. Зміст функцій може змінюватися залежно від конкретних обставин та цілей використання людського капіталу його власником
Відтворювальна	Основа створення та накопичення запасу знань, здібностей, навичок та вмінь людини, необхідних для високопродуктивної діяльності		
Комерціалізаційна	Забезпечення власнику певного рівня доходу та його зростання		
Соціалізаційна	Основа соціалізації людини, набуття нею певного соціального статусу		
2. Корпоративний рівень			
Зміст та характер реалізації власних функцій людського капіталу найманого працівника (ресурсної, відтворювальної, комерціалізаційної і соціалізаційної) відображають не тільки особливості (інтелектуальні, біофізичні, моральні та ін.) індивіда, а і специфіку бізнесу	Виробнича	Виробництво продукції, надання послуг тощо	
	Інноваційна	Пріоритетний ресурс інноваційної діяльності фірми	
	Економічна	Забезпечення фірми певного рівня прибутку та його зростання	
	Ринкова	Провідний факторів конкурентоспроможності фірми на національному та світовому ринках	
	Організаційно-адаптаційна	Забезпечення організаційного розвитку фірми як основи її пристосування (навчання) до нових умов та правил ведення бізнесу	
	Соціально-адаптаційна	Забезпечення реалізації соціальної ролі бізнесу, його соціальної відповідальності.	
3. Національний рівень			
Національний людський капітал – це інтегративна цілісність людських капіталів індивідів та фірм, яка є основою соціально-економічного розвитку в умовах економіки знань.	Соціально-інноваційна	Забезпечення суспільного розвитку на базі інновацій: техніко-технологічних, економічних, управлінських, соціальних тощо	
	Синергетична	Досягнення позитивного синергетичного ефекту від використання людського капіталу суспільства у всіх сферах його життєдіяльності	
	Кумулятивно-ретрансляційна	Накопичення людського капіталу у часі та базі спадковості, передавання, формування нових знань та навичок.	

друге, встановити сферу функціонування людського капіталу, по відношенню до якої будуть визначатися напрями реалізації його суспільної ролі: економічна, соціальна, політична, культурна тощо. По-третє, оскільки користувачем людського капіталу може бути не тільки його власник (носій), а і користувач (орендар), доцільним є виокремлення його а) власних функцій, які є напрямками реалізації ролі людського капіталу у забезпеченні певного рівня розвитку (економічного, соціального, культурного тощо) його власника; б) вмієних функцій як напрямів використання людського капіталу, спрямованого на досягненню цілей користувача (користувачем людського капіталу є його власник, а також особа, організація, суспільство, що використовують послуги людського капіталу індивіда для досягнення певних цілей).

Власні і вмієні функції людського капіталу залежно від рівнів їх реалізації наведено у таблиці 1.

Зміст, ступінь реалізації власних і вмієних функцій людського капіталу на індивідуальному, корпоративному, національному рівнях залежать від багатьох факторів та умов, які, у сукупності, відображають рівень соціально-економічного, політичного, духовного розвитку суспільства та людини.

Висновки з проведеного дослідження. У структурі людського капіталу індивіда виділено такі форми: 1) базові – капітали здоров'я, освітній, професійно-навчання, інформаційний, культурний, мобільності і родинного виховання; 2) похідні (комплексні) – це інтелектуальний, трудовий, організаційно-підприємницький, соціальний капітали людини, які визначаються базовими формами, є результируючою прямих і інституційно-соціальних інвестицій у людину. Виходячи з цього, людський капітал індивіда є інтегративною цілісністю його базових і похідних (комплексних) форм, відтворення яких здійснюється на основі прямих і інституційно-соціальних інвестицій у людину.

Визначено види людського капіталу за критерієм сфери його застосування: людський капітал виробництва, споживання, інноваційної діяльності. Виокремлено: власні функції людського капіталу, які є напрямками реалізації його ролі у забезпеченні певного рівня розвитку (економічного, соціального, культурного тощо) його власника; вмієні функції як напрями використання людського капіталу, спрямованого на досягнення цілей користувача – особи, організації, суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Капелюшников Р. Наш человеческий капитал [Электронный ресурс] / Р. Капелюшников. – Режим доступа : http://www.inspp.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=48&Itemid=0
- Буркинський Б.В. Соціальний капітал: джерела та структура, оцінка / Б.В. Буркинський, В.Ф. Горячук // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 67–81.
- Андреанова А. Формирование и динамика капитала здоровья нации [Электронный ресурс] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / А. Андреанова. – Режим доступа : <http://www.dslib.net/econom-teoria/formirovanie-i-dinamika-kapitala-zdorovja-nacii.html>
- Корчагин Ю. Циклы развития человеческого капитала как драйверы инновационных волн [Электронный ресурс] / Ю. Корчагин. – Режим доступа : <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=1&page=70>
- Бурдые П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдые. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2009/2601>
- Романовская Е.В. Значение социального и человеческого капитала [Электронный ресурс] / Е.В. Романовская, Ю.В. Колосова – Режим доступа : <http://www.be5.biz/ekonomika1/r2010/01732.htm>
- Корчагин Ю.А. Широкое понятие человеческого капитала [Электронный ресурс] / Ю.А. Корчагин. – Режим доступа : <http://www.lerc.ru/books/articles/0003/0022/>
- Добрынин А.Н. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.Н. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. – СПб. : «Наука», 1999. – 312 с.
- Розмаинский И. Почему капитал здоровья накапливается в развитых странах и проедается в постсоветской России? [Электронный ресурс] / И. Розмаинский // Вопросы экономики. – 2011. – № 10. – С. 113–131. – Режим доступа : <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0487/analit03.php>
- Рожков Г.В. Генезис инновационной экономики в России [Электронный ресурс] / Г.В. Рожков ; под. ред. С. Ерошенко-ва. – М. : МАКС Пресс, 2009. – 888 с. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-485010.html?page=14>
- Алексеева Е.П. Социально-экономическое содержание категории «капитал» / Е.П. Алексеева // Молодой ученый. – 2012. – № 6. – С. 344–350.
- Артемьев А.В. Человеческий капитал как фактор экономического роста [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. экон. наук спец. 08.00.01 – Экономическая теория / А.В. Артемьев – М., 2007. – 18 с. – Режим доступа : <http://www.dissertcat.com/content/chelovecheskii-kapital-kak-faktor-ekonomicheskogo-rosta>
- Святодух Е.А. Воспроизводство человеческого капитала: методология исследования и российские реалии [Электронный ресурс] / Е.А. Святодух // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – Выпуск № 44. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/vosproizvodstvo-chelovecheskogo-kapitala-metodologiya-issledovaniya-i-rossiyskie-reali>
- Королева Н.Н. Воспроизводство человеческого капитала: методология исследования [Электронный ресурс] / Н.Н. Королева, Л.Е. Ревуцкая. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Economics/14_133117.doc.htm
- Лобачова Е.Н. Роль человеческого капитала в инновационной экономике [Электронный ресурс] / Е.Н. Лобачова, Л.Н. Борисенкова. – Режим доступа : <http://hmbul.bmstu.ru/articles/101/101.pdf>
- Лазарева И.П. Человеческий капитал в процессе модернизации региональных экономических систем [Электронный ресурс] / И.П. Лазарева. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/chelovecheskiy-kapital-v-protseesse-modernizatsii-regionalnyh-ekonomicheskikh-sistem>